

i interpoliranja, a da ipak (spasili smo duše naše!) budemo moderni i suvremeni.

Samo: nemamo arhitekta postmoderne — reći će mi »mlađi prijatelji«. Zaista, to bi značilo da je »problem« za nas ipak došao prerano; ali da smo mi zakasnili.

Drugim riječima, sada, na početku rješavanja problema Tkalčičeve ulice sporimo se o pitanju: ima li još vremena nešto učiniti, ili nema; a zatim, će uslijediti pitanje: što i kako, dakle pitanje koje nije samo stilsko nego i konzervatorsko, odnosno, stilsko je zato što je i konzervatorsko; inače bi cio problem bio isključivo stvaralački i pripadao bi arhitektu. Osobno, počeo sam razmišljati malo kasno (kolegica Pasinović tješila me, naime, svojim duhovitim »prijedlozima«), i to pošto sam se, u imaginaciji, ugledao u ogledalu prvog projekta arhitekta Miroslava Begovića: u staklenoj opni koja je trebala da spoji Piacentinijevu grdosiju s onim historicizmom na Krvavom mostu. Ta je opna, zacijelo, bila podignuta na kobnom (ne)sporazumu srednjovjekovne filozofije: *credo quia absurdum est*, to jest na »teoriji kontrasta«: ako je stilski sudar velik, grub i nepremostiv, treba u nj naprosto vjerovati, i sve postaje jasno. Nije nimalo slučajno što su se toj medijskoj samoobmani često priklanjali medijevalisti, naši vrijedni istraživači paradoksa srednjega vijeka, i njegovih »radikalnih« pustošenja. Kako inače objasniti oduševljeni priklon Radovana (ovog našeg, Ivančevića, a ne trogirskog) ovoj augustijanjskoj doktrini o apsurdnosti života i arhitekture, ovoj staklenoj membrani na početku Tkalčičeve? Kao što antičke spolije nalazimo ugrađene u zgrade srednjega vijeka, tako bismo i sliku barokne Sv. Marije vidjeli u odrazu ovog Begovićeve zrcala: lijep konzervatorski pothvat i uspjeh: s jednim udarcem ... riješili smo (sintetizirali) i problem moderne umjetnosti i barokne.

Nije to nikakva paradoksalna »metafizika«. To je samo metahistorija i metaumjetnost, ali (začudo) nije taj apsurdni fideizam isključiva privilegija srednjovjekovnog mentaliteta. Nalazimo ga često u razdobljima »kratkog pogleda«, ili u prepotetnim vremenima, kod samouvjerenih stvaralaca. Nije li i sam Corbusier (skromni predlagač pariskog »Le plan Voisin«) rekao — pošto su mu primijetili da se neki projekt ne slaže s ambijentom St. Dié-a: *Tant pis pour lui*. To gore po njega (po gradić taj, naravno)?

Ali, pošto sam tako kasno počeo razmišljati o svojem neposrednom okolišu (naša je ekologija uvijek nekako univerzalna, povijesna), nije mi preostalo drugo nego da se pokušam ukopčati »u projekte« i da nekako ipak spasim dušu svoju. Kolegica Željka Čorak ima vjerojatno pravo: ova mala pročelja moglo se, možda, »popraviti«, restaurirati ... Jedan moj drugi prijatelj došao je čak na zamisao: porušiti i podići neohistorijske faksimile; jedan treći: treba odmah iz Kalifornije pozvati barem Th. G. Smitha, ako nas je Graves odveć prestrašio onim svojim čudom u Portlandu. Ili možda čak Charlesa Moorea iz New Orleansa. I to je u načelu točno, pa kad se već nekog načela treba pridržavati, a ove mi se kuće na početku Tkalčičeve zaista čine malo vrijedne (pojedinačno i kao cjelina) prihvatiti bih radije ovo drugo načelo: priklonimo se postmodernoj, njejoj slobodi i imaginaciji. Th. G. Smith će nam, veoma kreativno, naći moderan odjek portalu i kolumnama s pročelja Sv. Marije (i ne samo u zrcalu) itd., itd.

Da završimo? — Pošto je naše vrijeme preteklo prvi projekt Miroslava Begovića, a ni drugi nas nije zadovoljio, što nam preostaje nego da, pritiskom kritičke misli, pokušamo postići najbolje što možemo. Unutar četiri ili pet stilskih komponenata na početku Tkalčičeve do Krvavog mosta nekoliko lijepih malih pročelja moglo bi pomoći da se oblikuje ambijent kojemu bi novi život (novi »sadržaji«, kako to stručno govorimo), sa tri prolaza do Radićeve, i s perspektivom dalje revitalizacije Tkalčičeve prema Medvedgradskoj, mogu pružiti novu funkciju i smisao. Sadašnje je stanje neodrživo: ono stvara prazninu i »cezur« prema Tkalčičevoj iznad Krvavog mosta, udaljuje zapravo ovu od Trga Republike, i upravo zbog te perspektive treba budućnost ubrzati. Ako nismo još u stanju provesti asimilaciju postmoderne, dar što ga je povijest ponudila našoj službi zaštite, treba je nećim barem supstituirati. Pred našom arhitektonskom i kritičkom misli je zadaća: učiniti da ta supstitucija bude što prikladnija i što bolja.

Silvije Novak

PRESENTACIJA SPOMENIČKOG KOMPLEKSA U OPATIČKOJ ULICI BR. 22 U ZAGREBU

Predmet ovog priloga je analiza mogućnosti prezentacije spomeničkog kompleksa u Opatičkoj ulici 22 u Zagrebu. Ta analiza nameće se nužnom zbog toga što je Restauratorski zavod Hrvatske izradio prijedlog prezentacije¹ koji je već dobio određene kritike i negativne ocjene, te bi deduciranje i ostalih mogućnosti prezentacije ovog kompleksa moglo objasniti zašto je predloženo upravo takvo rješenje.

Kako su činjenice polazište za razgovor o prezentaciji, potrebno je prvo upozoriti na nova saznanja o ovom spomeniku, koja su bitno proširila dosadašnju prilično šturu i općenitu sliku o njegovu građevnom razvitku.

Danas, zahvaljujući rezultatima konzervatorskih istraživanja², možemo kronološki fiksirati 7 faza u razvoju kompleksa, i to ne samo grubim svrstavanjem pojedinih struktura u vremenske odjeljke nego sa sigurnošću možemo odgovoriti na pitanje: što danas sačinjava kompleks, kako se mijenjao od 13. do 20. st. i kako je izgledao u pojedinim razdobljima.

Jezgra kompleksa je Popov toranj građen u 13. st. Zajedno s bedemima on je predodredio pružanje kasnijih zdanja postepeno prigradivanih od 17. pa sve do 20. st.

Međutim i Popov toranj i bedemi³ danas su najnepotpunije sačuvani dijelovi kompleksa. Veliki potezi zidova su ili pregrađeni ili srušeni, a samom tornju nedostaje oko 20% izvornog zidja. Detalji obrade pročelja i unutrašnjosti danas su pretežno uništeni, tako da je poznata samo obrada uglova karakteristično oblikovanim trbušastim kvadrirama, dio jedne strijelnice⁴ i ulazna vrata u toranj⁵. Bez obzira na to koliko ti podaci omogućuju da se Popov toranj točnije impostira u koordinatama povijesno umjetničkog razvoja i veže uz radionice koja je gradila gotovo istovremeno Medvedgrad, ostaje činjenica da nismo više u mogućnosti cjelovito sagledati srednjovjekovnu fazu kompleksa. A time je srednjovjekovna faza isključena i iz razmišljanja o današnjoj eventualnoj prezentaciji.

Danas, međutim, znamo da je Popov toranj radikalno adaptiran u 16. st.⁶ i da su tragovi te adaptacije još uvijek prisutni na objektu u onom opsegu koji dopušta pouzdanu rekonstrukciju i na papiru i na terenu.

¹ Prijedlog su izradili Silvije Novak i Josip Velnić, a verificiralo ga je Stručno vijeće Restauratorskog zavoda Hrvatske.

² Istraživanja su proveli Silvije Novak, Josip Velnić i Đuro Simičić u ljeto 1982. god. Istraživanja su obuhvatila sondiranje zidova pročelja i unutrašnjosti objekta.

³ Danas nije još uvijek poznato kad su sagrađeni bedemi u toranj. Budući da bedemi nisu strukturno vezani sa zidovima tornja (naliežu na kamene klesance uglova), moglo bi se zaključiti da je toranj prvotno stajao kao soliterni objekt.

⁴ Strijelnicu je publicirao Z. Horvat u »Vijestima muzealaca i konzervatora Hrvatske« br. 1—6, 1975. god. (»O gotičkim prozorima profanih objekata«) skica na str. 120. To je ujedno jedini srednjovjekovni arhitektonski detalj Popova tornja koji je do sada bio obrađen u literaturi.

⁵ Ta danas zazidana vrata dostupna su iz potkrovlja susjednog objekta. Nalaze se na jugoistočnom pročelju u visini današnjeg drugog kata, tj. izvornog prvog kata. Vrata imaju polukružni nadvoj konstruiran od kamenih greda, a svijetli otvor iznosi: 114 x cca. 260 cm. Spomenimo još nekoliko podataka o srednjovjekovnom tornju. Kao što je već jednom primijetio Z. Horvat (vidi: »Grad Ribnik« Peristil br. 16/17, Zgb. 1973/74), to je bila kula prilično zdepasta izgleda. Visina je zbog pada terena različita od ugla do ugla, a u prosjeku iznosi 12,40 m. Širina stranica iznosi: 10,70 x 11,30 x 11,16 x 10,70 m. Zidovi su debeli oko 2,00 m (točnije 204, 205 ili 208 cm, ovisno o tome gdje se mjeri). Kula je imala tri etaže: P + 2 kata i po jednu prostoriju u svakoj etaži. Prizemlje je bilo vrlo visoko (cca 6,00 m) i nije imalo otvora. Na I. katu, osim spomenutih vrata, na ostalim zidovima je najvjerojatnije bila po jedna strijelnica, a tako je moglo biti i na II. katu gdje nema sačuvanih tragova. Pročelja tornja bila su ožbukana na tipičan srednjovjekovni način, tj. mazanjem reški tankim slojem morta.

Kompleks Opatičke ul. 22 neposredno nakon potresa 1880. g.

Nakon gotovo jednostoljetnog slabog održavanja o kojem svjedoče arhivski dokumenti 15. st.⁷, zahvat 16. st. nije se ograničio samo na sanaciju oštećenog nego na potpuno osuvremenjivanje tornja za ratovanje vatrenim oružjem. Pročelja tornja organizirana su na nov način rastvaranjem puškarnica u svim etažama, diferenciranom obradom žbuke u prizemlju i katovima i artikulacijom zidova naslikanim elementima. Time je vanjština tornja dobila specifičnu kolorističku vrijednost baziranu na kontrastu bjeline zidnog platna i crvenilu naslikanih uglovnih kvadara, okvira puškarnica i vratiju.

Ovakav izgled tornja održao se vrlo dugo. Vanjska pročelja ostala su neizmjenjena sve do posljednje četvrtine 18. st., a pročelja unutar bedema izmijenjena su polovicom 17. st.

Sedamnaesto stoljeće predstavlja početak odumiranja obrambene funkcije kompleksa. Novi objekti 17. st. sagrađeni na bedemima isključuju iz sustava obrane dva pročelja Popova tornja, a iznad bedema izrastaju krovšta novih objekata. Uz jugoistočno pročelje bedema prislonjena

je prizemna zgrada s pultnim krovom usidrenim na zid tornja⁸, a u produžetku jugozapadnog pročelja tornja sagrađena je jednokatna zgrada spremišta za hranu. Taj objekt — koji je dao sagraditi Ivan Zakmardi 1651. god.⁹ — bio je otprije poznat na temelju arhivskih dokumenata, spomen-ploče i djelomično sačuvanog unutarnjeg prostora sa svodovima karakterističnim za 17. st., a danas znamo kako su izgledala i dva pročelja. Vanjsko pročelje bilo je različito izvedeno od unutarnjeg, dvorišnog, pročelja. Vanjsko pročelje čuva zatvorenost bedema, čak i u površinskoj obradi žbukom grube teksture koja prati nepravilnosti i neravnine zida. Dvorišno pročelje rastvoreno je vratima u prizemlju i uskim prozorima na katu i raščlanjeno sustavom naslikanih elemenata u crvenoj boji: razdjelnim vijencima i uglovnim kvadrima.

Sudbina kompleksa u 18. st. neraskidivo je vezana uz promjenu funkcije objekata uz toranj. Sam Popov toranj kroz to stoljeće životari bez prave namjene i u njemu se — kako svjedoče arhivski dokumenti — nalazi staro željezo¹⁰. Na samom početku 18. st. susjedni samostan klari-

⁶ Arhivski dokumenti izravno ne fiksiraju tu adaptaciju. L. Dobronić u knjizi »Gornji grad nekad i danas« (str. 97) navodi arhivske dokumente 16. st. koji spominju samo manje građevinske popravke tornja (popravak krova, zamjenu prijevojnica, popravak podnoška za topove). Autorica također ističe da je »Sesnaesto stoljeće doba najintenzivnije brige za gradske zidine i utvrde«, te je logično zaključiti da se i djelovita adaptacija — koju su otkrila konzervatorska istraživanja — desila upravo u 16. st.

⁷ L. Dobronić (o. c. str. 96) navodi dokumente u kojima se spominje da je 1433. god. na tornju bio srušen krov i zidovi te da je 1479. god.: »kralj Matija Korvin prijetio zagrebačkom Kaptolu da će mu oduzeti kulu koju je sasvim zapustio i dopustio da trpi od velike ruševnosti«.

⁸ Ta zgrada danas više ne postoji. Njezino postojanje indicira niz rupa od ležišta grede na jugoistočnom pročelju Popova tornja u visini II. kata koje su mogle preostati od pultnog krova. Postoji, naravno, i mogućnost da se te rupe interpretiraju i na drugi način: kao trag stropne konstrukcije jednog kasnijeg dvokatnog objekta koji je prikazan npr. na Domitrovićevim nacrtima kompleksa iz 1816. god. Mi smo danas skloni ta ležišta greda interpretirati ipak kao trag objekta iz 17. st. ali definitivno rješeno će biti moguće tek kada budu omogućena istraživanja u susjednom objektu uz Popov toranj.

⁹ Čišćenje uklesane godine na spomen ploči I. Zakmardija u ulaznom prostoru bivše škole dokazalo je ispravnost starijeg čitanja te godine kao 1651. god., a ne 1657. god., što je predložila L. Dobronić (o. c. str. 97).

¹⁰ Antun Grščić, župnik župe sv. Ivana u Zagrebu, navodi u svojoj doktorskoj dizertaciji (»Povijest samostana sv. Klare u Hrvatskoj s osobitim obzirom na samostan u Zagrebu«) molbu klarisa od 14. 7. 1772. upućenu Hrvatskom kraljevskom vijeću u Zagrebu: »da im se prepusti kula pokraj njihova dvorišta, jer već ne služi ničemu, jedino se još tamo sprema staro željezo«.

¹¹ Danas nema materijalnih ostataka tog najistočnijeg samostanskog dijela, jer je upravo na tom mjestu adaptacija 19. st. bila najradikalnija. L. Dobronić (o. c. str. 93.) navodi dokument koji svjedoči da su 1698. god. klarise dobile od grada: »zemljište ili dio zemljišta između zgrade tog samostana i javne gradske kule i spremišta kraljevine kod Novih vrata... da se na njemu prošire stanovi gospoda redovnica« te zaključuje da su klarise »doskora produljile istočno krilo samostana i sagrađile tzv. parlatorij« (o. c. str. 94).

»Terminus post quem non« izgradnje tog samostanskog krila mogao bi biti jedan grafit s urezanim 1714. godinom na pročelju Popova tornja.

Kompleks Opatičke ul. 22 1982. g.

sa — koji je tada na vrhuncu ekonomske moći — širi se, tako da je jedno samostansko krilo protegnuto do tornja¹¹. Samostan se međutim samo prislanja na Popov toranj i ne dolazi do integracije prostora jednog i drugog objekta¹². To će se desiti kasnije, nakon ukinuća samostana i ekspanzije škole koja negdje u 18. st. ulazi u prostor Zakmardijeva spremišta¹³. Proširenje škole i adaptacija — koja se sa sigurnošću može smjestiti između 1782. i 1787. god.¹⁴ — potpuno je prestrukturirala kompleks i stvorila kompaktan potez u koji su uključeni Popov toranj i dio bivšeg samostana. Na spremište nadograđen je drugi kat, unutrašnjost starijih objekata mijenja se izvedbom stubišta i pregradnih zidova za učionice, probijanjem vrata koja su povezala sva tri starija objekta i izvedbom svodova u svim etažama Popova tornja¹⁵. Vanjština kompleksa je potpuno izmijenjena te nadograđena. Škola i Popov toranj dobivaju jedinstveno tretirana pročelja rastvorena velikim prozorima i jednake detalje obrade. Dvorišno pročelje škole oblikovano je kao zatvorena ploha bez prozora samo s vratima u prizemlju koja su preostala od starijeg spremišta. Sva pročelja su iznova ožbukana i koloristički obrađena bije-

ljenjem fonda zida i bojanjem prozorskih okvira okerastom bojom.

Idući, odlučni korak u životu kompleksa vezan je uz prvu polovicu 19. st. Objekt uz jugoistočno pročelje Popovog tornja tada je izdvojen iz tkiva bivšeg samostana i pretvoren u stambenu zgradu s klasicistički obrađenim pročeljem i niskim krovom. Škola je 1839. god., prema projektima B. Felbingera, produljena do ulice, čime je dobila današnji volumen¹⁶. Starije objekte koje je zatekao, Felbinger je djelimično pregradio. U unutrašnjosti je korigirao tlocrt starije škole rušenjem zidova učionica i ukidanjem veze s objektom jugoistočno od Popova tornja. Vanjština Popova tornja Felbinger nije dirao u bitnom, dok je vanjsko pročelje stare škole pokušao uskladiti s novim dijelom izvlačenjem razdjelnih vijenaca, ali je ujedno i poremetio raster otvora rastvaranjem dva nova prozora u drugom katu. Dvorišno pročelje stare škole pregrađeno je i djelomično srušeno na kontaktu s novogradnjom, gdje je oblikovan novi ulaz u školu.

Dalja sudbina kompleksa kroz 19. st. vezana je uz funkcioniranje škole i pregradnje koje samo parcijalno zahvaćaju kompleks. Godine 1867. na dvorišnoj strani prigrade ni su nužnici, koji su ponovno prošireni početkom ovog stoljeća¹⁷. Pročelja doživljavaju određene korekcije — zazidanost starih i rastvaranje novih prozora — čime se nelogičnosti pojedinih pročelja produbljuju.

Potres 1880 god. teško je oštetio Popov toranj te je iduća intervencija na kompleksu vezana uz sanaciju tih oštećenja. U unutrašnjosti tornja srušeni su svi svodovi, osim onih u prizemlju, i izvedena nova stropna konstrukcija sa željez-

¹² A. Gršćić (o. c.) navodi dokumente koji nedvojbeno dokazuju da se samostan nije koristio prostorima Popova tornja.

¹³ Arhivski dokumenti ne fiksiraju točan datum osnutka škole na prostoru Opatičke 22. Najstariji dokumenti (koje je objavio A. Gršćić, o. c.) potječu iz 70-tih godina 18. st. i govore o školi za čije potrebe bi se mogla adaptirati postojeća kula.

¹⁴ Adaptacija je bila dovršena najkasnije 1787. god., jer je adaptirana škola prikazana na nacrtima F. Mihanovića iz te godine (nacrt je objavila D. Jurman-Karaman u zborniku »Iz starog i novog Zagreba«, sv. 1, Zgb. 1957. god.), a nije mogla započeti prije 1782. god., jer je tek tada ukinut samostan klarisa. Ivy Lentić-Kugli nedavno je na temelju arhivskih dokumenata zaključila da je »zidarski majstor Joannes Eyther izveo radove na adaptaciji moderne osnovne škole u Opatičkoj ulici oko 1784. god.« (»O djelatnosti zidarskog majstora Joannesa Eythera krajem 18. st. u Zagrebu«, Peristil br. 22, 1979. god.).

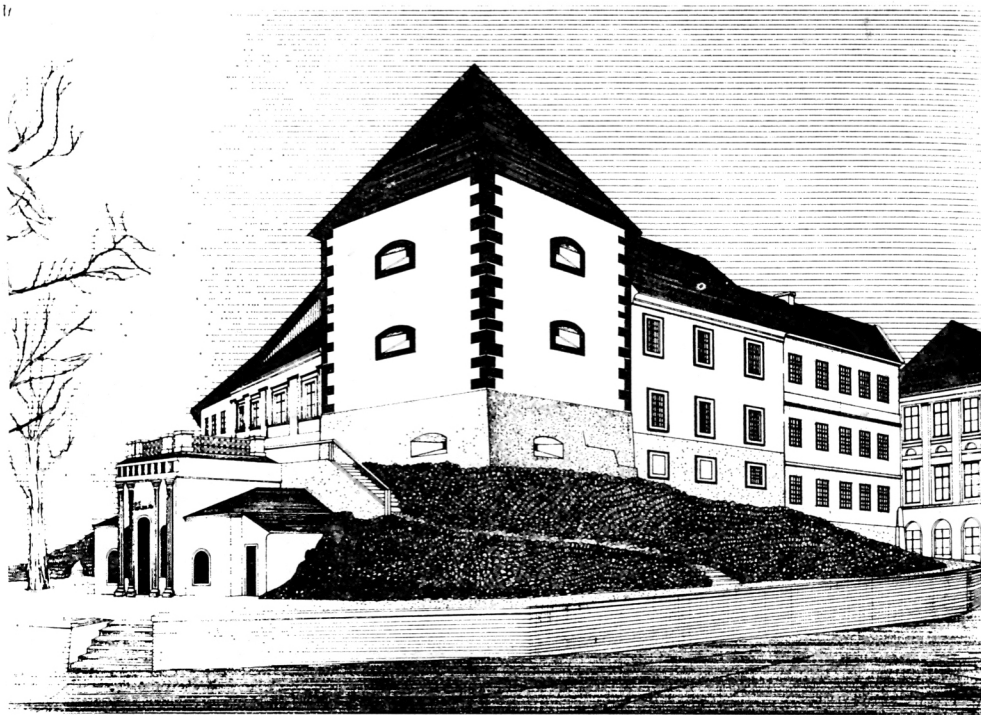
¹⁵ Tada je također u stariji visoki prizemni prostor interpolirana još jedna etaža te toranj time postao trokatan (P + 3 kata), ali u granicama zatečene visine zidova. Zidovi su povišeni samo za cca 50 cm zbog izvedbe završnog vijenca.

¹⁶ L. Dobronić o. c., str. 99 i L. Dobronić: »Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba« Zgb. 1971, str. 109—111.

¹⁷ L. Dobronić, o. c., str. 100.

¹⁸ Sudeći prema nacrtima za sanaciju tornja — koji se čuvaju u Muzeju grada Zagreba — radovi su izvedeni 1881. god. na temelju projekta Alfreda Kappnera.

Budući izgled kompleksa Opatičke ul. 22 prema prijedlogu Restauratorskog zavoda Hrvatske. Crtao Josip Velnić, dipl. ing. arh.

nim traverzama. Zidovi tornja srušeni su u prozorskim osima kroz sve etaže, ponovno izidani u opeci i rastvoreni novi prozori na položajima koji potpuno ne odgovaraju starijem stanju¹⁹. Ta sanacija nije dirala kroviste koje na svom mjestu ostaje sve do 1903. god. Tada je kroviste srušeno, zidovi tornja povišeni i izvedena platforma s kupolom opservatorija Zvezdarnice Hrvatskog prirodoslovnog društva¹⁹.

Dodatkom teške mase Zvezdarnice definitivno je dograđivan Popov toranj koji je do tada s krovom i buzdovanom na vrhu ipak još uvijek asociirao na svoju primarnu funkciju: na kulu.

Ta posljednja velika intervencija ponašala se prema zatečenom objektu kao prema grubom građevnom okviru, kao zidnoj masi koju je dopušteno rezati, bušiti ili nadograđivati, slično, zapravo, kao što su se i ranije intervencije 16, 17, 18. i 19. st. ponašale prema onom što su zatekle. Upravo takav proces povijesnog rasta stvorio je današnji kompleks sastavljen od raznorodnog tkiva, izmiješanih struktura i slojeva različitih vrijednosti.

Kakve su teoretske mogućnosti za prezentaciju kompleksa strukturiranog na ovakav način?

Mogućnosti se kreću između poštivanja zatečenog stanja, poštivanja posljednje cjelovite faze u životu kompleksa i interpretacije slojevitosti rasta na temelju valorizacije pojedinih struktura i slojeva²⁰.

Prva mogućnost praktički znači zaleđivanje postojećeg izgleda kompleksa sa svim strukturama koje su tokom sto-

ljeća kumulirane u cjelinu i čuvanje zatečene obrade pročelja i unutrašnjosti. Ta mogućnost isključuje selektivnost na temelju specifične vrijednosti pojedinih dijelova kompleksa, jer bi svi dijelovi bili shvaćeni kao jednako vrijedni: i Zvezdarnica i Zakmardijevo spremište i školski nužnici i Popov toranj i škola 18. st. Ova mogućnost zatvara put prema naprijed, jer je konzervirala kompleks u jednom trenutku njegovog rasta — koji je slučajno baš trenutak u kojem mi živimo — i put prema natrag u dubinu prošlosti i slojeve bogate i daleko vrednije povijesti kompleksa, jer se zatečeno stanje nadredilo svemu što se ranije dešavalo na kompleksu.

Druga teoretska mogućnost, koja se ukazuje, jest poštivanje posljednje cjelovite faze u životu kompleksa. U konkretnom slučaju to znači poštivanje faze prve polovice 19. st. jer je to jedina cjelovita faza kompleksa koja bi se danas mogla obnoviti. Felbingerovo vrijeme bi se istaknulo u prvi plan i već bi bile potrebne određene korekcije da bi kompleks dobio cjelovitost jednog vremena. Trebala bi se ukloniti Zvezdarnica, školski nužnici, zazidati nekoliko novijih prozora i otvoriti nekoliko kasnije zazidanih prozora. Trebale bi se poštivati Felbingerove korekcije starijih objekata i ne bi postojala mogućnost ekspliciranja starijih struktura osim u onom obliku u kojem ih je interpretirao Felbinger.

U takvu rješenju krije se dogma svodenja sedamstoljetnog kompleksa pod nazivnik jednog vremena i jednog stila, dogma koja nam je dobro poznata upravo iz prošlog stoljeća i ima svoje ime: stilski purizam.

Treća teoretska mogućnost prezentacije Opatičke ul. 22, tj. prezentacija slojevitosti rasta kompleksa, uključuje — ovisno od valorizacije pojedinih dijelova ili cjelina — više varijanti i metoda kojima bi se interpretirala složenost i slojevitost struktura.

Jedna od potencijalnih metoda interpretacije slojevitosti je tzv. arheološka metoda koja nastoji na postojećoj cjelini paralelno pokazati sve relevantne povijesne slojeve. Takva metoda iskušavana je na nekoliko spomenika u nas i svima nam je poznata s pročelja crkve sv. Marka u

¹⁹ Zvezdarnicu je projektirao arhitekt Vjekoslav Heinzel, kasniji zagrebački gradonačelnik. Vidi: L. Dobronić, o. c., str. 100. U Historijskom arhivu grada Zagreba čuvaju se tri varijante projekta. Uz onu koja je izvedena postoji jedna datirana 7. 9. 1902. i signirana inicijalima E. S. (Edo Sen?). Tom varijantom predviđena je interpolacija kupole u postojeće kroviste. Druga varijanta, datirana 1903. god. i signirana: Vj. Heinzel, predviđa retogizaciju pročelja tornja i izvedbu završne platforme s gotičkim grudobranima i kupolom opservatorija.

²⁰ Teoretske aspekte prezentacije spomenika obradio je Ivo Maroević u studiji: »Prezentacija spomenika nije improvizacija«, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 1—6 1975. god.

Zagrebu. Očiti nedostatak te metode sastoji se u gubitku cjelovitosti i nepotrebnom detaljiranju u kojem paralelno egzistiraju dijelovi nataloženi na istu plohu logikom povijesnog rasta. Primjena ove metode na kompleksu Opatičke 22 značila bi prezentiranje svih povijesnih detalja bez podizanja granične linije između pojedinog sloja ili faze. Paralelno bi bili prikazani i dio strijelnice 13 st. i puškarnice 16. st. i prozor 19. st., te bi se kompleks pretvorio u album detalja iz vlastite prošlosti.

Rješenje koje predlaže Restauratorski zavod Hrvatske također je bazirano na valorizaciji slojevitosti kompleksa.

Umjesto zatečenog izgleda kompleksa, u kojem je individualnost starijih objekata nivelirana obradom 19. i 20 st., predloženo rješenje nastoji u prvi plan istaknuti upravo individualne razlike povijesnih dijelova kompleksa. Time je izgubljena cjelovitost zatečenog izgleda ili neke određene povijesne faze, ali je otvorena mogućnost da se fiksiraju i paralelno prikažu najkarakterističnije i najkvalitetnije faze povijesnog rasta kompleksa. Obnovljeni kompleks postao bi nova cjelina konstituirana od niza povijesnih objekata a u obradi sukladnoj ili vremenu nastanka ili vremenu karakteristične pregradnje. Jedno uz drugo našla bi se pročelja Popova tornja iz 16. st., stambenog objekta iz 19. st., škole iz 18. st., škole iz 19. st. i Zakmardijeva spremišta iz 17. st. Time je stvorena cjelina kakva je u povijesnim gradovima moguća. Nizanje pročelja različitih morfoloških i stilskih oznaka tipična je slika povijesne ulice, a upravo takav bio bi budući kompleks Opatičke 22.

Žarište kompleksa bio bi Popov toranj s rekonstruiranim visokim krovom, puškarnicama i naslikanim elementima raščlambe u crvenoj boji, dakle obradom nastalom u 16. st.

Objekt Zakmardijeva spremišta nadograđenog za potrebe škole u 18. st. imao bi dva različito tretirana pročelja. Na dvorišnom pročelju bilo bi obnovljeno pročelje 17. st., s vratima, prozorima i naslikanim elementima, a vanjsko, ulično, pročelje bilo bi obnovljeno u onom obliku koji je dobilo u posljednjoj četvrtini 18. st. kada je nadograđen II kat.

Felbingerova škola poštivala bi se samo u dijelu prigrađenom starijim objektima, te bi se korekcijom nekih detalja i rastvaranjem zazidanih prozora ponovno uspostavila pročelja kakva su bila 1839. god.

Stambeni objekt 19. st. doživio bi samo male korekcije usmjerene na ponovnu uspostavu naknadno obijenih detalja plastičke obrade, te bi time pročelja dobila autentičan izgled sukladan vremenu gradnje tog objekta.

²¹ Kula kraj Kamenitih vrata pretvorena je u 17. st. u stambeni objekt s prozorima, a kula u sklopu isusovačkog samostana, danas prezentirana kao kameni »slic« na ožbukanom pročelju, nema niti jedan element namijenjen obrani. Stivalica kula iznad nekadašnjih Mesničkih vrata pretvorena je u (neo)baroknu palaču, a kula u Demetrovoj u dio klasičističke palače. Sudbina Lotrščaka nedavno je nestručnom rekonstrukcijom zapečaćena, te su dvije sačuvane strijelnice prvo oštećene, a zatim pogrešno prezentirane. Kamenita vrata također dijele sudbinu gradskih kula: sačuvane su tri puškarnice, vjerojatno iz 16. st., na zapadnom pročelju i niz krušolikih puškarnica na sjevernom pročelju, koje su, međutim, rekonstrukcija iz 1937/38. god. Ostali otvori tih vrata potječu iz 18. i 19. st. Spomenimo i to da su Kamenita vrata jednako kao i susjedna kula bili oslikani (vidi: Gj. Szabo: »Zagreb i Hrvatska u prvim decenijama osamnaestog stoljeća« u knjizi »Majka Božja u Kamenitim vratima« Zgb. 1931. god.). Oslikan je bio također i Lotrščak: prije nedavne obnove bili su vidljivi naslikani uglovni kvadri u dva sloja: donji s motivom dijamanta u crvenoj boji i gornji crne boje.

²² Sedamnaesto stoljeće je doba šarenih, višestruko raščlanjenih pročelja s razdjelnim vijencima, pilastrima i kompleksno izvedenim prozorskim poljima. To je vrijeme oslikanih pročelja i nije pretjerano tvrditi da je svako pročelje 17. st. bilo oslikano. Nažalost, još uvijek traju recidive Szabova mišljenja da je arhitektura 17. st. »jednostavna, pregledna i svrsishodna« te i nakon konzervatorskih zahvata ta pročelja ostaju jednostavna. Za zagrebačku staru arhitekturu težak je gubitak npr. uništenje pročelja franjevačkog samostana na Kaptolu. Danas se samo na sjevernom pročelju, koje nije obnovljeno, naziru izvorni artikulacijski elementi u crvenoj boji.

²³ Spomenimo samo još neke primjere: palača Oršić-Erdödy u Čirilometodskoj 5 bila je izvorno crno — bijela jednako kao i kasnije nadograđena kuća u Mletačkoj 8 (Atelier Meštrović). Kurija Znika na Kaptolu 28 bila je izvorno bijelo-crvena, zatim nakon jedne adaptacije bijelo-crna, te bijelo-siva. Nakon prigradnje baroknog rizalita ta kurija bila je potpuno obijeljena. Kurija Leskovari-Tuškan na Kaptolu 10 izvorno je bila bijelo-crna, a Kurija na Kaptolu 15 bijelo-okerasta.

Pročelja crkve sv. Katarine bila su bijelo-crvena što je i danas vidljivo na sjevernom pročelju, a pročelja isusovačkog samostana bijelo-crna, što je bilo vidljivo mjestimično prije nedavne obnove.

Obnova upravo takva izgleda pojedinih objekata unutar kompleksa, po našem mišljenju, neobično je važna.

Popov toranj trebalo bi promatrati u svjetlu činjenice da je to *posljednja kula* Gornjeg grada sačuvana s detaljima izvorne obrade i elementima namijenjenim obrani i ratovanju. Ostale kule te su detalje izgubile te danas više ne svjedoče o opasnim vremenima kad je obrana grada bila njihova primarna funkcija²¹.

Zakmardijevo spremište jedan je od rijetkih spomenika u Zagrebu sa sačuvanim pročeljima 17. st. Ostali spomenici — uključujući i one najpoznatije — izgubili su autentična obilježja te danas imaju ogoljela pročelja uglavnom i zato što je u zahvatima obnove na njih projicirana pogrešna predodžba o jednostavnosti koja bi navodno karakterizirala građevine 17. st.²².

Obnovom pročelja škole — starije iz 18. st. i novije iz 19. st. — Zagreb bi dobio jasno svjedočanstvo kako su izgledale najstarije prosvjetne ustanove u gradu.

Obnovom autentičnih povijesnih boja na svakom pojedinačnom objektu unutar kompleksa — pogotovu na Popovu tornju i Zakmardijevu spremištu — Zagrebu bi bio vraćen intenzivni kolorizam koji je karakterizirao obradu pročelja kroz dugo razdoblje od 16. do 18. st.²³, a danas je još uvijek nepoznan i ugušen anemičnim konzervatorskim intervencijama.

Kritike upućene na ovaj prijedlog Restauratorskog zapovoda usmjerene su uglavnom na radikalnost kojom se mijenja zatečeni izgled kompleksa. Ta radikalnost sastoji se zapravo u zazidavanju prozora iz 1881. god. na Popovu tornju, rušenju dva razdjelna vijenca i zatvaranju tri prozora iz 19. st. na školi 18. st. i ponovnom rastvaranju zazidanih prozora na školi 19. st.

Ostale intervencije — uz nešto veći zahvat na rekonstrukciji puškarnice Popova tornja — ograničene su na obradu ploha, izvedbu obijenih ili oštećenih profilacija i obnovu naslikanih elemenata.

Planirano rušenje školskih nužnika iz 19. i 20 st. ne bi trebalo biti sporno, a rušenje Zvezdarnice, smatramo, ima duboko opravdanje, jer je ona grubo narušila Popov toranj, a — gledano u koordinatama zagrebačke arhitekture početka 20 st. — Zvezdarnica sama po sebi predstavlja beznačajnu realizaciju beznačajnog arhitekta.

Zdenko Kuzmić

PROSTORNO PROŠIRENJE MUZEJA GRADA ZAGREBA

Svima mora biti jasno kako je naprosto nemoguće na samo nekoliko kartica teksta ispričati sve ono što je vezano uz budući izgled Muzeja grada Zagreba. Ovdje, dakako, ne mislim samo na buduće konzervatorske i građevinske zahvate već i na detalje koji će muzej pretvoriti u suvremenu muzejsku ustanovu, muzeološki funkcionirajuću prema svim principima i radnim ponašanjima koja nam nameće suvremena muzeologija.

Poznato vam je, zasigurno, da Muzej grada Zagreba već godinama živi i radi u prostorima, kao uostalom i većina naših muzeja, potpuno neadekvatnim za provođenje složenih oblika rada, te da zahvaljujući isključivo izuzetnim naporima samih radnika uspijeva se održati poslovnj i stručni kontinuitet na razini koja je i više nego zadovoljavajuća s obzirom na prostorne i druge uvjete.

Svjesni činjenice o drugačijem i boljem načinu rada, upustili su se stručnjaci muzeja u »priču« koja se bitno razlikuje od svih dosadašnjih. Ušlo se u prvom naletu, prije nekoliko godina, u prostorno proširenje muzeja na Opatičku ul. 22 (bivša OŠ »A. Senoa«), te na dio Popova tornja. Dobivši ove posjede, ostvarile su se nužne pretpostavke za njegov razvitak. Ostvarena je široka društvena akcija, koje